

II. FEJEZET.

A terület biztosítása és megoszlása.

Kalotaszeg.

Kolozs megye területe – mint láttuk – nem egy irányból és nem egyszerre került a foglalók kezébe. A betelepített terület védelmét a későbbi megye közepén áthúzódó, kettős gyeplépcső látta el. E védelmi rendszer jelzi nekünk, hogy ezen túl, keleten, a betelepülés csak a XI. század végén indulhatott meg. Egyébként a keleti rész különállását az egyházi beosztás is kifejezi.

A királyság térfoglalása, a királyi birtokok megszerzése előtt is lehetett valamilyen védelem. A két védelmi vonal hollétére késői oklevelek adatai nyújtanak támpontot. Mindenesetre feltűnő közel húzódnak egymáshoz, talán annak jeleképpen, hogy nem egy időben létesítették őket. A rájuk vonatkozó nevek nem alkalmasak kormegállapításra, a két gyeplépcső a X. század végén és a XI. század legelején alakulhatott ki. A XII. század végére már bizonyosan elvesztette jelentőségét. Mert az addig üres keleti részen birtokosokról hallunk 1228-ban²⁸ és ekkor nem az adományozottak fontosak számunkra, hanem azok, akik elvesztik régebben, tehát még a XII. században kapott birtokaikat.

A középső terület biztosítását a lakosság érdeke mellett a sóbánya teszi fontossá. Ennek művelése folytonos volt addig is, amíg királyi magántulajdon lett. Hiszen a később megszállt tordai vidékre vonatkozik, hogy

²⁸ Varju E.: A Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy-család története. Oklevéltár. Budapest, 1908. I. 3–4. l.

Szent István korában Ajtony „usurpabat sibi potestatem super sales regis, descendentes in Marosino”.²⁹ Ha a tordai sóbányát kiaknázták, a kolozsit még inkább és még előbb.

A védővonallal, a megyét átszelő gyepű útjával bővebben Karácsonyi, Tagányi és Fodor foglalkoztak,³⁰ – eredményeik kiegészíthetők. Az első gyepűvonal a Kapus-patak vidékétől Kolozsvárig húzódik szerintük és onnan mereven északra Borsa, illetőleg Lóna irányába. A Kapus-vidék gyepűjéhez vehető az apát *Egeres* birtoka mellett „Kapus”-bérc,³¹ utána Kis- és Nagykapus helység, *Vista* mellett „vallis Er”.³² Az eltűnt, Báccsal szomszédos *Saságnál* „vallis hatar wold”,³³ Kolozsvár a Tekintőhegygel és Őristrázahegygel. Ezt a gyepűvonalat északon Borsa helységgel szokás lezárni. Ha azonban

²⁹ Endlicher St. L.: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Vita Sancti Gerardi maior.* 214. l. Erre hivatkozik Paulinyi O.: *A sóregále kialakulása Magyarországon. Századok*, 1934. 627. l.

³⁰ Karácsonyi J.: *Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól.* *Századok.* 1901. 1053–1055. – Tagányi K.: *gyepű és gyepűelve.* *Magyar Nyelv.* 1913. – Fodor F.: *Adatok a magyar gyepük földrajzához.* *Hadtört. közl.* 1936. 113. és köv.

³¹ 1299. O. L. DI. 28.713.

³² Karácsonyi–Borovszky: *Regestrum Varadinense.* (Továbbiakban *Var. Reg.*) 1903. 296. l. – Tagányi Szucsáknál „Orros Mátyás” gyepűjét említi és ezt Fodor is felhasználja a védelmi vonal rekonstruálásánál. A gyepűelméletek mindig veszélyesek, a kutató hajlamos valami szilárd, szinte modern erődítés-sort képzelni a folyton nivelláló, földrajzi viszonyokhoz alkalmazkodó, erősségekből, előretolt őrhelyekből álló védelmiöv helyébe. Emellett megtévesztők lehetnek a késői adatok is, mint például ezúttal. 1501-ben (O. L. DI. 36.405. p. 161. n. l.), birtokcsere alkalmával említik Szucsákon „Orros Matyasgyepwje” nevű kis erdőt. Hogy ennek az országos, vagy akár a belső gyepűhöz semmi köze sincs, azt bizonyítja egy XV. századi oklevél. (1448. O. L. DI. 36.391. p. 66. n. l.) Ebben mint szucsáki birtokos szerepelnek „Orros Anthonius et Mathias” nemes urak.

³³ 1397. O. L. DI. 28.764.

nem kanyarodunk ennyire északra és utunkat a Kis-szamos völgyében folytatjuk, az adatok alapján a védelmi vonalat összefüggőbben állapíthatjuk meg. *Szamosfalvánál* 1381-ben³⁴ Kolozsvár és a helység közt lefolytatott határjárásnál említik: „Capus vulgariter dictus, in quo Capus una via seu strata publica pertransiebat.” Tovább haladva, a Szent Miklós és Apáthida közötti „lykashatar”³⁵ inkább birtokhatárra emlékeztet. Északon Márkháza „alio nomine Eurholm”³⁶ és Bonchidánál „Kyralhata”³⁷ ez megint későbbi nyom lehet – megkülönböztetés a királyi és szomszédos nemesi birtok között.

A második gyeplövét Ajtonynál kezdik, majd Ór, Fráta és az északabbra fekvő Kolozs következik. Ór, Kolozs természetszerűleg illeszthetők nevüknél fogva a védővonalba, Ajtonyt sem helyzete, sem neve nem utalja ide.³⁸ *Berkenyes* és *Aranykút* vidékén szerepel locus Kapuus több ízben is.³⁹ Itt szinte nem is gyeplővonal védi a sóbányát, hanem párhuzamos lánc. Északon Gyekénél „Gyepüserdő”, Légennél 1334-ben⁴⁰ „locus Gepusberch”, végül már Doboka megyében: Cege.

Egy harmadik, eddig észre nem vett gyeplővonal töredékének látszik két nyom, a keleti részen. *Szilvásnál* „mons Kapus”⁴¹ nem lenne bizonyíték a gyakori „kapus” helynévhasználat miatt. De folytatása *Kozmatelkénél* „mons Eurhyg”⁴². Az őrhegy pedig már védelmi rendszerre mutat. A gyeplővonal otlétét Ludvég, Akna és

³⁴ Zimmermann–Werner–Müller: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. II. 545. l.

³⁵ 1424. O. L. Dl. 28.796.

³⁶ 1348. E. M. gr. Kornis-család lt. K. 3.

³⁷ 1366. Zimm–W.: Urkb. II. 250.

³⁸ Fráta helyzeténél fogva tartozhatott a védelmi rendszerhez, de ezt névmagyarázat nem támogatja. Fráta nem a szláv Vrata = kapu-ból fejlődött. (Kniezsa közl.)

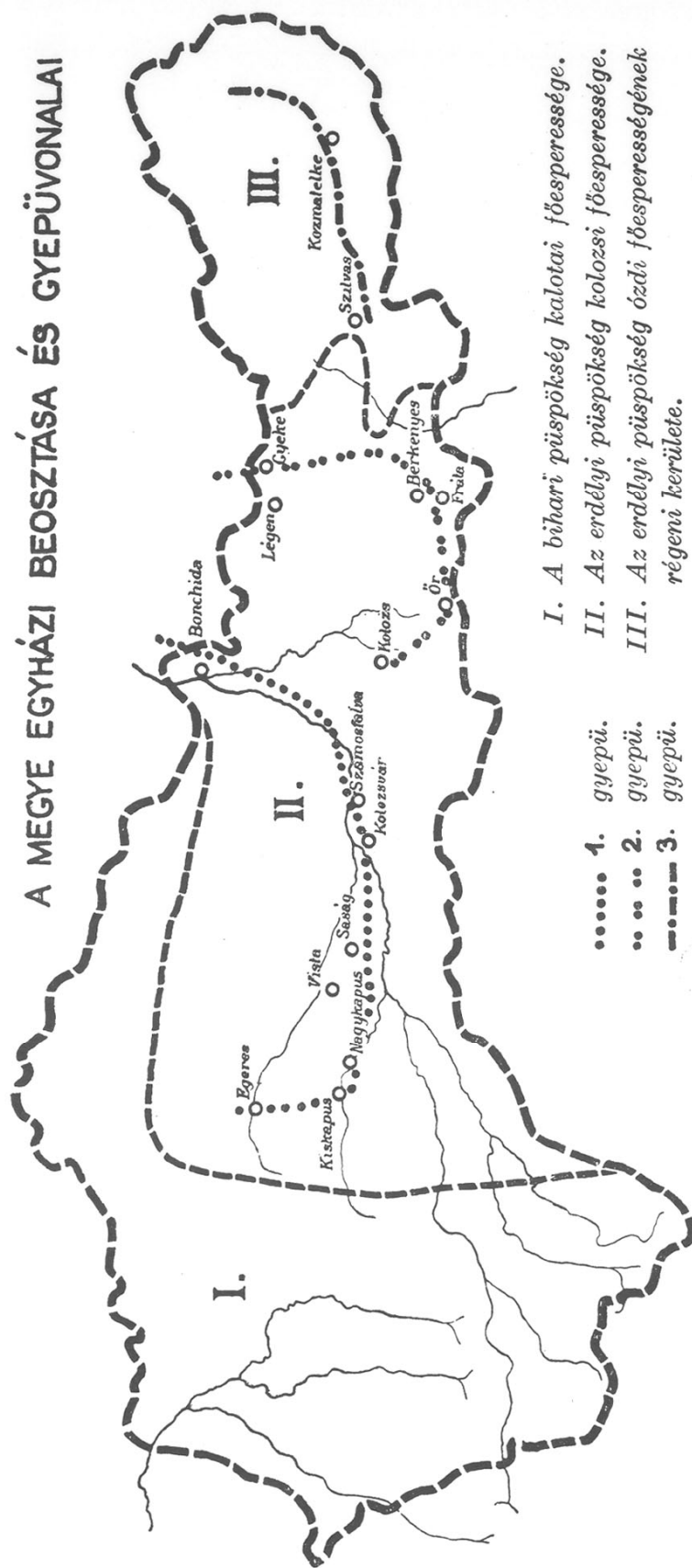
³⁹ 1350. Bánffy okmt. I. 173.; O. L. Dl. 28.068.: 1370. Bánffy okmt. I. 291.

⁴⁰ E. M. gr. Vass-család lt. Nr. 3.

⁴¹ 1329. Anjou-kori okmt. II. 398.

⁴² 1377. Bánffy okmt. I. 337.

A MEGYE EGYHÁZI BEOSZTÁSA ÉS GYEPÜVONALAI

más száz falvak szomszédos helyzete is támogatja. A szászok itt, a magyarlakta terület határán elakadtak.

A két első gyepüvonal kettős célt szolgál. Az első vonalban, főként Kolozs vára, a Szilágyságból Erdélybe vezető utat, vagy ami még valószínűbb, a Királyhágó utat zárja el. A rómaiak Napocájától a Nádas-patak völgyében haladt az ősi sóút a Szilágyság, a Tiszavidék felé. A rövidebb vonal, mely a Királyhágón át vezetett Nagyváradra, magas hegység, rengetegek, szűk folyóvölgyek miatt járhatatlan volt. A népvándorlás áradatának valamelyik ága zúdulhatott itt keresztül, áttörve az erdőségeket. A forgalom praktikus okokból ezentúl azt az utat vehette igénybe, mely a Kapus-patak felől éri el a Szamost. Kolozsvár pedig mint zár (clusium) ott keletkezett, ahol a folyó völgye legjobban összeszűkül, mielőtt kiérne a Mezősége.⁴³ További zár, neve alapján, maga a sóbánya, mely értékénél fogva újabb védelemre szorul.

Eddig megyénk középső és keleti vidékéről beszélünk, megállapítva, hogy korban mintegy száz év különbség van a kettő között. A legnyugatibb rész ismét különálló. Okleveles anyag vizsgálata nélkül is bizonyítja ezt az erdélyi püspökség főesperesi beosztása.⁴⁴ Karácsonyi Szent Lászlónak tulajdonítja az erdélyi püspökség alapítását, de a gyulafehérvári egyház Szent István-kori része ezt megcáfolja. Mindenesetre tudjuk, hogy a honfoglaláskori település is hatott az egyházi közigazgatási szervezet területi kialakulására. Az anyaországban az a helyzet, hogy megye és főesperesség egybeesik. A főesperesség nevét a megyéről, vagy annak egy nagy helységéről kapta. Kolozs megye azonban három főesperesség között oszlik meg. Az első az Almás-vidék, Bánffy-Hunyad környéke, a nagyváradai püspök alatt, mint kalo-

⁴³ Kerekes Z.: Kolozsvár települése. Földr. közl. 1922. 43–62.

⁴⁴ Beke A.: Az erdélyi egyházmegye képe a XIV. század elején. – Ortway T.: Magyarország egyházi földleírása. I. – Rupp J.: Magyarország helyrajzi története. III. – Bunyitay V.: A váradai püspökség története. II.

ai főesperesség. Ezután jön középen a kolozsi főesperesség, melynek keleti határa a második számú gypüvonalnak szinte pontosan megfelel. (Déli Fráta, északon Gyeké.) Ezen túl kezdődik az ózdi főesperesség, mely két kerületből áll: 1. ózdi, 2. régeni. A régeni kerület körülbelül egyezik a második és harmadik gypüvonal-tól bezárt területtel. A főesperesség nevét Uzdi Szent Péter helység őrzi a megye déli, Tordával határos részén. Hogy ez a keleti vidék később csatlakozott és hogy e csatlakozás ellenére a különállás megmaradt, azt mutatja, hogy 1360-ban⁴⁵ Dedrád és Septér kolozsmegyei helységek „in comitatu de Ozd” szerepelnek. Oroszfája 1524-ben⁴⁶ megint Ózd „megyében” fordul elő.

Nyugaton szintén tapasztalható ez az összefüggés egyházi beosztás és területi megosztás között. Az 1332–1337-es pápai tizedlajstrom a kalotai főesperességben Hunad (Hunyad), Almas (Almás), Farnos (Farnas), Zentelke, Senkral (Szentkirály), Buken (Bökény), Valkó, Monostor (Gyerőmonostor), Dereete (Derite) helységeket nevezi meg.⁴⁷ A helyzetileg hozzájuk tartozó Kőrösfő mint az erdélyi püspök birtoka került át a kolozsi főesperességhez. 1276-ban⁴⁸ még: Crisfő in comitatu Bihar. Az egyházi közigazgatási különállás mellett nem hiányzik a világi sem. Almás-monostorának 1238-ban⁴⁹ László comes a kegyura. De kiúzi az itteni bencéseket és helyükre premontreieket, majd saját káplánjait ülteti. Az ebből keletkező per a pápa elé került. Már 1249-ben,⁵⁰ – a közben történt eseményekről nem tudunk, – Föld és Bikal mellett Almást is adományként kapja Pál országbíró, mivel a tatárok bevonulása után a garázdálkodó

⁴⁵ O. L. Dl. 31.128.

⁴⁶ Teleki okmt. II. 393.

⁴⁷ Páp. tiz. 1. Mon. Vat. I. sor. I. (Fejérpataky L.)

⁴⁸ Fejér V. 2. 371.

⁴⁹ Theiner A.: Vetera monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia. I. 161.

⁵⁰ Wenzel VII. 284.

rablókat kiírtotta. Ekkor ez a három helység, 1356-ban⁵¹ pedig Bedecs tartozik Bihar megyéhez. Tehát Bihar megye akkor még mélyen benyúlik a későbbi Kolozs megye területére, Sebesvár birtokai mellett, az Almás vidékét is magába foglalva. Ha nem Biharra hivatkoznak, úgy más néven mutatkozik a különállás. Így szerepel 1359-ben⁵² comitatus Hunyad, ahová érdeklődni jönnek királyi megbízottak a sebesvári várnagy és egy bikali jobbágy pörének körülményeiről. Semmiképen sincs szó a tulajdonképeni Hunyad megyéről, hiszen Bikal helység Bánffyhunyadtól északra fekszik,⁵³ 1443-ban Kalota, Szt. Király, Mogyorókerék és a már eltűnt, velük szomszédos Himtelke in comitatu Kalathazeg szerepel. Himtelke igen korai helység, 1235-ben⁵⁴ a Váradi Regestrumban villa Hem, a középkor végén még megvolt,⁵⁵ ma emlékét a Hintelke dűlőnév őrzi Kalota Szt. Király határában. 1468-ban és 1475-ben⁵⁶ ismétlődik ez az elnevezés (in pertinentiis Kalathazeg), mely a XVI. századra úgy leszűkül, hogy már csak magáról Sebesvárról írlák: „alio nomine Kalathazeg”, más néven Kalotaszeg. 1496-ban⁵⁷ II. Ulászló oklevele világosan ki is fejti, hogy Sebesvára „antea in Bihoriensi in praesentiarium (1) autem *per translationem* in de Colos comitatu”, tehát azelőtt Biharban, most áthelyezés révén Kolozsban fekszik tartozékaival. E birtokok száma a XV. század végére igen megnövekedett, a már említetteken kívül közülük tartoznak: Remete, Ketesd, Sálvására, Nyárszó, Dámos, Zentelke, Nagy- és Kissebes, Csicse, Hódos, Vár-alja, Marótlaka, Malomszeg, Kalota, Bökény, Cigányfalva, Székelyjő, Csinkó, Kis- és Nagymeregjő. Ezek közül Remetére Csánki az első adatot a XV. század köze-

⁵¹ Anjou okmt, VI. 503.

⁵² O. L. Dl. 26.862.

⁵⁸ Bánffy okmt. I. 648.

⁵⁴ Var. Reg. Nr. 388. 307. l.

⁵⁵ 1443. Bánffy-okmt. I. 648. 1467. O. L. Dl. 27.042. stb.

⁵⁶ 1475. O. L. Dl. 27.056.

⁵⁷ Bánffy okmt. II. 332.

pén hozza. De lehetséges, hogy az 1350-ben⁵⁸ tartott határjárás „incipiens a fluvio Almas usque ad quendam ecclesiam, ubi *heremita* moraretur” a remete lakhelyével erre a későbbi helységre utal. Kettesd a XIV. század végén jelenik meg. Beke szerint egyháza is XIV. századi. 1439-ben Erő Balázs, 1524-ben⁵⁹ Küllei Benedek és Korontos János itteni jobbágyok szerepelnek. Sálvására szintén XIV. századi, egyházzal s a XV. század végén öt magyar nevű jobbággal (Székely, Kis, Farkas, Albert, Biró) – Nyárszóról az első adat XIV. századi (1391),⁶⁰ 1455-ben⁶¹ Biró Mátyás, 1493-ban Nagy, Kerekes, Szőke, Pelbárt, Kis, Kócs, Denk és Filep jobbágy családnevek⁶² fordulnak itt elő. A két Sebest Csánki csak a XV. század végén veszi fel, holott 1382-ben⁶³ már hallunk Sebes minor mellett Sebes maior-ról az ott lakó Konch-ról, capella Sancti Jacobi-ról és a Zentgewrghatara földrésről. Ez azért fontos, mert így éppen a nagyobb, vagy régibb *Nagysebesről* kiderül egyháza révén, hogy lakossága magyar. Kissebesről a középkorban semmi részletet sem tudunk. A XIX. században, 1842-ben, Ercsei⁶⁴ leírása szerint tiszta oláh falu, de ekkor már Nagysebes is az. – Csicse a XV. század közepén jelenik meg, itteni családok neve 1460-ban⁶⁵ Vajda, Ijgyártó, Bóta. – Csinkó mint Terra Cynko 1276-ban⁶⁶ Kőrösfővel szomszédos. 1369-ben⁶⁷ Zinko kut, 1391-ben⁶⁸ Chynkopathaka, Chynkorethe, 1455-ben⁶⁹ Chongopathaka tartja fenn nyomát, hogy azután eltűnjön.

⁵⁸ Anjou okmt. V. 403.

⁵⁹ E. M. másolat.

⁶⁰ O. L. Dl. 28.758 és 59.

⁶¹ O. L. Dl. 31.148.

⁶² Gyulafehérvári kápt. lt.

⁶³ Zimm.–W. II. 557.

⁶⁴ Ercsei J.: Kalotaszeg rövid leírása. Hon és Külföld, 1842.

⁶⁵ E. M. gr. Bánffy cs. lt. H. 6.

⁶⁶ Fejér. V. 2. 371.

⁶⁷ E. M. másolat.

⁶⁸ O. L. Dl. 28.759.

⁶⁹ O. L. Dl. 31.148.

Csinkó a hegyek formáját jelző gyakori „csonka” helynévnek vegyeshangú alakja.⁷⁰ Ercsei Derite határán mint Csinkó nevű „dülttájék”-ot említi.

*Meregjónál*⁷¹ jobbágynevek a XV. század végéről maradtak csak fenn és azok nagyobbbrészt nem magyar hangzásúak, sőt az 1369-ben itt szereplő nobilis neve: Dan. Helynevei is vegyesen magyar és szláv alakúak. 1369-ben⁷² fluvius beles, löcöskő, Feketehauas, Ciganhauas mellett Kozhauas, 1408-ban⁷³ Theelgeszegh, Kywr, Nyres, Monyorosberek, Kwoskwth, kalatauize, Gonozheg, Feyeruizefeye, Agaztouize, Theelgespatak stb. mellett Laazbyky, Gurgulyata, Marssa, Chychere, idegen hangzásúak. Laaz = rét, erdei kaszáló (szláv szó).⁷⁴

Deritében a XIII. század végén templom állott. 1455-ben⁷⁵ Szabó Gergely, Halász Bálint, Balogh Lőrinc, Miklós és Gergely, – 1491-ben⁷⁶ Szováti Péter, Partos Mátyás, Szabó Benedek, Székely Mátyás, Arács Ambrus, Balogh Bálint, Koncz György, Kovács Péter, Nagy Ágoston jobbágyok élnek itt. Ezek közül a Balogh- és Szabócsalád legalább is negyven évig lakott a faluban, de valószínű, hogy a kontinuitás sokkal hosszabb időre terjed ki. Ez, a középkorban színmagyar falu sem kerülhette el sorsát: Ercsei leírásában mint nagy oláh falu szerepel, melyben az utolsó magyar 1815-ben halt meg, – emlékére keresztet állítottak.

E nyugati vidék települési különállását az egyházi beosztás is kifejezte. A kalotai főesperesség területén a pápai tizedszedőknek több helység szolgáltatott be tizedet, ezeknek az adatait is hozzá kell kapcsolnunk az előzőkhöz. Mindegyik falu természetszerűleg egyházas hely már a XIII. században. *Farnas* lakója 1396-ban Hege-

⁷⁰ Jankó J.: A Kalotaszeg magyar népe. 30.

⁷¹ Melich: i. m. 31. szerint jelentése „meleg folyó”.

⁷² E. M. másolat.

⁷³ O. L. Dl. 28.773.

⁷⁴ Szabó I.: Ugocsa megye. 94.

⁷⁵ O. L. Dl. 31.148.

⁷⁶ E. M. br. Kemény-cs. lt.

dős István, 1453-ban⁷⁷ Veres Bálint, Macskás Pál, öt „parvus” és egy „magnus” nevű, kiknek neve a többi magyar alak alapján bátran fordítható Kis- és Nagynak. 1513-ban Sárdi György él itt. 1341-ben⁷⁸ határán fekszik Kisteluk föld. – *Zentelkén* 1493-ban⁷⁹ már vegyesen találunk magyar és nem magyar (valószínűleg oláh) neveket. – *Kalotaszentkirályban*⁸⁰ él 1486-ban Kovács György. – *Valkó* községből 1213-ban⁸¹ Philippus a váradi törvény elé idézi ellenfelét. 1467-ben⁸² Sólyom villicus, 1449-ben⁸³ Balázs, – 1486-ban⁸⁴ János itteni plébános szerepelnek; 1504-ben pedig Szakács, Veres, Tolvaj, Bolt, Jegenyés, Cziczér nevű jobbágyok. – A vártartozékok közt szereplő Hódos, Váralja, Marótlak, Malomszeg, Cigányfalva a XV. század végén bukkannak fel, anélkül, hogy lakói nemzetiségi viszonyairól hallanánk.

A terület részletes ismertetéséhez kapcsolható az a jegyzék, mely 1461-ben,⁸⁵ Rozgonyi János és Sebestyén vajdák idején, az ötvenedet fizető oláh falvakat sorolja fel. A vidékről, az akkor Gyerővásárhelyhez tartozó Kapus (Kiskapus!), Pányik, Bedecs és Szentkirály (Kalota Szt. Király) 35 juhot és 25 aranyforintot szolgáltat be. Gyerőmonostor (Oláh Gy. M.) ismét Bedeccsel és Bikalal (Oláh Bikal, megkülönböztetve az északabbra fekvő Magyar Bikaltól) 25 juhot, 15 forintot, Kiskalota 5 juhot, 3 forintot, Meregjő, melynek lakossága valóban vegyes volt, 25 juhot, 15 forintot szolgáltat. Vele szomszédosan Illyés vajda Incel-i oláh jobbágyai fizetnek. A három Föld és Topa szintén. Ez utóbb említett helységek Bánffyhunadtól északra fekszenek, a többi mind délre, kö-

⁷⁷ E. M. gr. Kornis-cs. lt.

⁷⁸ O. L. Dl. 30.640.

⁷⁹ Csánki: i. m. V. 426.

⁸⁰ O. L. Dl. 28.773.

⁸¹ Var. Reg. Nr. 10. 158. l.

⁸² O. L. Dl. 26.897, 98, 99.

⁸³ O. L. Dl. 30.818.

⁸⁴ O. L. Dl. 36.397. p. 58. n. l.

⁸⁵ O. L. Dl. 25.989.

zel egymáshoz, szinte egy oláh tömböt alkotva. Az egy Kalota Szt. Királyt kivéve nem egyházas helyek; bennük élő oláh lakosság telepeit fenntartotta, sőt azok számát növelte. A XIX. századra a magyar Himtelke eltűnt, Nagysebes, Derite teljesen, Szentkirály részben eloláhosodott. Bökény, melynek neve régi magyar személynévből magyar helynévadási törvények szerint alakult,⁸⁶ a XIII. században egyházas hely volt. – Ercseinél már kis oláh falu. Meregjó, Székelyó éppúgy, mint a XV. századi Malomszeg, Kalota, Váralja. Az oláh telepek szaporodása, az oláh népesség fellendülése szemelláthatóan a XV. századra esik. Mint pásztorkodó elem, a korábbi századokban is itt lehetett, falvakban is élhetett, de sokkal csekélyebb számban. Úgylátszik, a török balkáni térfoglalása már ekkor éreztette hatását a magyar nemzetiségi viszonyokra, ez csak fokozódott és a XVI. XVII. század megteremtette az Ercseinél vázolt állapotot.

A magyarság háttérbe szorult, mert magasabb kultúrát képviselt. Földművelő életmódja miatt a hegyek erdős lejtőit üresen hagyva, nagy területet engedett át idegen népelem számára. Ő maga a völgyeket kereste, ott is a legmélyebb, termékenyebb pontokat, hogy falvakba tömörüljön. E falvak a környező hegyeknél átlag 150 méterrel⁸⁷ fekszenek alacsonyabban.

A Kalotaszeg legnagyobb része, mint láttuk, egy birtokkomplexum, a sebesvári uradalomhoz tartozik. A benne élő jobbágylakosság szolgáltatásait a várnak rója le, mely kezdetben királyi vár, az erdélyi vajda felügyelete alatt, később, 1435-ben,⁸⁸ már a losonczi Bánffy-család tulajdona. A nagybirtok kezelése mindig céltudatos. Ahogy a Kapus-patak vidékén az erdélyi püspök, – a Szamostól keletre a Zsuki-család, számos helység urai,

⁸⁶ Szabó: i. m. 297. Alakulásában Beken kolozsi udvarbírónak is szerepe lehet, kinek neve többször is előfordul a Var. Reg.-ban.

⁸⁷ Jankó: i. m. 41.

⁸⁸ O. L. Dl. 27.018.

jövedelmük fokozására letelepítik az oláhokat, – ugyan-
ezt tapasztaljuk a Kalotaszegen. A Valkói és Farnasi ne-
vet viselő család, mely itt, a vártól független területen
nagybirtokos, osztozik 1449-ben⁸⁹ Nyirszeg birtokán. Ez
a Nyirszeg „intra metas possessionis Walko de novo
locata”, tehát új alapítás a színmagyar falu határán be-
lül. Népfölösleg híjján azonban Nyirszegen, melynek
másik neve Nagybérc, mint új telepések, oláhok élnek:
„Nicolaus Kenezius, Johannes Kerezy, Daan és Stepha-
nus de Inchel”. (Incsel oláh falu volt.) A tulajdonosok
megállapodnak, hogy mivel „adhuc solummodo quattuor
iobagiones essent locati”, négy jobbágycsaláddal nem
elégsszenek meg és a telepítést tovább fogják folytatni.
– Ritka eset, hogy ily pontos szövegezésben fennmarad-
jon egy falu keletkezése. De bátran feltehetjük, hogy a
többi XV. századi oláh helység is hasonló körülmények-
nek köszönheti létét.

A magyar lakosság sorsára jellemző, hogy míg Derite
a XIX. századra tiszta oláh lett, addig Türen kilenc De-
ritei nevű magyar család élt ugyanakkor.⁹⁰ Ezt a nép-
áramlási jelenséget már a középkorban is tapasztalhat-
juk. 1437-ben⁹¹ Türen két bócsi jobbágy él, Mihály és
Kelemen, ugyanakkor Mákón Szentkirályi Antal, Daró-
con Farnasi Balázs; Sukon 1482-ben⁹² Hunyadi Albert,
Kolozsvárott 1449-ben Hunyadi, 1453-ban Valkói. E nyo-
mok igen elszórtak, hiszen kevés jobbágynév maradt fenn
s azok is főleg jelzős névadás alakjában.

A tárgyalt terület a földrajzi és nem a néprajzi érte-
lemben vett Kalotaszeg volt. Az etnográfusok Kalota-
szege nemcsak a Körös- és Kalota-patak völgye, hanem
a Nádas-patak mentén egészen Kolozsvárig nyúlik.⁹³ Az
említett, de csekély mértékben kimutatható népáramlás-

⁸⁹ O. L. Dl. 30.818.

⁹⁰ Jankó: i. m. 119.

⁹¹ O. L. Dl. 28.829.

⁹² Teleki okmt. II. 147.

⁹³ Bátly–Győrffy–Visky: A magyarság néprajza. I. 31.
térkép.

nak van esetleg része abban, hogy a néprajzi jelenségek éppen a Nádas-pataknál folytatódnak, amelynek környékén a kalotaiakat magábafogadó Türe, Mákó és Daróc is fekszik. E néprajzi egység magyarázatát már azért is keresnünk kell, mert Kalotaszeg területi múltja elválik a megye közepe, vagyis a kolozsi főesperesség vidékének múltjától. Kalotaszeg neve a Kalota-folyóval és a Szil-a XIII. század eleje óta a Kalatha-nemzetséggel függ össze.⁹⁴ A Szil-Kalota-nemzetség az Almás-patak két mellékvölgyében volt birtokos Doboka megyében, de területük ide délre is lenyúlt. 1213-ban⁹⁵ hallunk dominus Engues de Kalatha-ról, akit Hagya kolozsvári civis idézett Váradra. 1235-ben⁹⁶ e régi ügyet újra előhozzák, ezúttal Enguest Henguch-nak nevezik „de villa Hem”. Ez Him, illetőleg Himtelke, melynek eltűnéséről följebb volt szó. A „de Kalatha” tehát 1213-ban annak a területnek a megjelölése, melyen Him falu feküdt. 1319-ben⁹⁷ Károly Róbert Elefánti Dezsőnek, a sebesvári karnagynak, birtokokat adományozva, meghagyja neki, hogy a Szil-nemzetség birtokait tartsa tiszteletben. 1367-ben a nemzetség kihal.

Mindent összefoglalva, e nyugati terület, Sebesvár és környéke – vagy másként – a kalotai főesperesség, bár gyakori ingadozással Kolozs megyéhez számítják, fejlődésében bizonyos önállóságot mutat. Van birtok, mely elszakad a vártól, így Bikal 1397-ben,⁹⁸ „a castro separata et liberata” a Tamásfalvi-család tulajdonába megy át. Ennek a már 1249-ben⁹⁹ említett terra-nak a lakossága magyar volt. Az 1399-ben¹⁰⁰ tartott határjárásán Egresfeje, Kőhegy, Farkasvára, Farkaspataka, Oláh-völgykuta, Korbátirtványa Hárssasfelé (Hárssasfely), Hosszúhegy, Rakatya, Bikfarka, Káloshavasa, Szilkut

⁹⁴ Karácsonyi: Nemzetségek. III. 71.

⁹⁵ Var. Reg. Nr. 18. 161. 1.

⁹⁶ Var. Reg. Nr. 388. 307. 1.

⁹⁷ Anjou okmt. I. 520.

⁹⁸ E. M. Kemény. Suppl. Dipl. II. 299.

⁹⁹ Wenzel VII. 284.

¹⁰⁰ E. M. Törzsgyűjtemény.

helyneveket említik, ezek mellett a vidék erdős voltára jellemző „extirpatio”-kat, írtásokat, Péterfia László, Fodor János írtványát, Blasius Faber szőlőjét, Bor Miklós és Bogor János földjét. Ugyanitt 1498-ban¹⁰¹ Veres Mátyás, Jó Péter, Jakab Pál, Lénárt György és Nagy Fábián jobbágyok mellett megnevezik az Előmező és Közémező réteket. De a magyar Bikalnak megvan a párja oláh Bikalban, mely nálánál több mint száz évvel később, 1359-ben¹⁰² jelenik meg Sebesvár birtokaként. A vár mintegy előre kárpótolta magát az elvesztett faluért, de már oláh népelemmel.

Kalotaszeg a megye magvát jelentő kolozsi főesperességtől az oláhok erősebb érvényesülésével különbözik. A kolozsi főesperességnek az a része, mely Kalotaszegtől a Szamosig terjed, színmagyarnak vehető. Viszont a Kalotaszegen maga Hunyad, mely egyházas hely, a XV. század végére nagyszámú magyar lakói közé beereszti az oláhokat is. 1493-ban¹⁰³ mintegy 130 lakóját nevezik meg, ezek között: Moldvai, Bojér, Csuasza, Kutor, Oláh, az idegenül hangzók. 1516-ban¹⁰⁴ ismét Bejér és Ila, nyolc magyar név mellett. Az oláhok nemcsak területi, de társadalmi érvényesülése nyilvánul meg a Meregjói Botos, vagy Botos Vajda, a Várczai vagy Kalotai Vajda, a Csicssei, Csicssei Vajda vagy Csicssei Nemes és a danki Vajdacsaládok szerepében.¹⁰⁵ Ezek Bánffyhunyadtól dél, nyugat és észak felé birtokosok, tagjaik a XV. század elején még vajdák, később már mint magyar nemesek szerepelnek.

¹⁰¹ O. L. Dl. 36.937.

¹⁰² O. L. Dl. 26.862.

¹⁰³ O. L. Dl. 36.347.

¹⁰⁴ Bánffy okmt. II. 464.

¹⁰⁵ E családokra adatot nyújt: 1460-ban E. M. gr. Bánffy cs. lt. 1408. O. L. Dl. 28.773. 1478. Székely oklt. III. 101. 1487. O. L. Dl. 36.397. p. 85. n. 3. stb.